

echter telkens wel verklaarbaar. Minder onontkoombaar, zo lijkt me, is de onduidelijkheid waarop de behandeling van de relatie tussen filosofie en ideologie, aan de hand van Marx, Horkheimer en Habermas, uitloopt; hoe gaat de beoogde 'kritische reflectie' precies? Misschien zou nadere verwerking van de hier wel genoemde Gadamer grotere scherpere op kunnen leveren. Tenslotte vraag ik me af, in hoeverre het zin heeft over Plotinus te schrijven, en Plotinus vanuit Augustinus te kritiseren, wanneer de auteur datgene waarover Plotinus spreekt, niet zelf meemaakt. Spreekt het boek hier niet, nog steeds, de taal van een jong en naïef, te triomfantelijk en dus te weinig ernstig de dialoog beoefenend christendom?

Dit brengt me tot een vraag ten aanzien van een specifiek beeld van de geschiedenis van de filosofie dat in dit boek voortleeft. Steel schrijft: "Wel zal de geloofservaring bij de filosoof het besef verscherpen dat de ultieme opgave van de rede erin bestaat redelijk in te zien wat de grenzen van de rationaliteit zijn" (blz. 64). Hij verwijst in dit verband naar 'de Middeleeuwen', en naar Pascal, Kierkegaard en Levinas. De autonome rede moet uiteindelijk een nimmer te achterhalen heteronome ervaring respecteren. Mijn vraag is nu, of in dit licht twee uitspraken uit Steels boek niet nader overdacht moeten worden; het zijn deze: "Het is Thomas' grote verdienste de autonomie van de filosofie zo sterk te hebben beklemtoond" (blz. 57) enerzijds, en, met betrekking tot de *filosoof* Plotinus, "'Het denken is niet het eerste noch in zijn, noch in waarde'. Het absoluut eerste principe staat boven alle denken en zijn" (blz. 45) anderzijds. Het is mijn indruk dat de zogenaamde heidense filosofie, en ten dele ook het pre-gotische christelijke denken, met een diepere existentiële beleving en met grotere vrucht aan de genoemde 'grenzen van de rationaliteit' verkeerd hebben dan de nadien uit het christendom voortgekomen wijsbegeerte. De vraag is, met andere woorden, wanneer en hoe precies een zeker openbaringspositivisme de filosofie op een dwaalspoor begint te brengen.

Victor KAL

RELIGIE EN GODSDIENST

P.A. van Gennip, *Een open bestaan*. Baarn. Arbor & Schoten, Westland, 1989. 112 blz.
ISBN 90-5158-032-0

Dit boekje is een kleine encyclopedie met betrekking tot een specifiek onderwerp, namelijk de relatie tussen 'religie' en 'moderniteit'. De schrijver, Pieter Anton van Gennip, geeft erin een samenvatting van het gedachtengoed dat aan zijn colleges over de Fenomenologie van de Religie ten grondslag lag. Het boek vertoont de kenmerken van het genre. Zoals elke goede samenvatting geeft het een overzicht over een breed terrein en stelt het in staat om in een complexe problematiek een paar grote lijnen te ontdekken. Van de

andere kant treedt ook in dit boek het euvel op waaraan elk overzicht lijdt : teveel zaken komen te beknopt aan de orde. Soms verlangt men naar de aanwezigheid van de auteur zelf, die dan rustig een college lang bij één thema stil zou moeten staan.

Toch heeft deze rondgang langs het onderwerp 'religie en moderniteit' grote diepte. Van Gennip toont zich in dit boekje een wijs, verstandig en warm mens. Misschien is hij wat te mild; scherpe polemiek vinden we nauwelijks. Wellicht heeft hij de aspirant-priesters die zich onder zijn publiek bevonden niet voor het hoofd willen stoten. Niettemin heeft hij het nodige gezegd. De titel van het boek verraadt zijn keuze reeds; 'een open bestaan'. Fundamentalisme, dogmatisme en absolutisme, of het nu van de clericus is of van de zogenaamd verlichte anti-clericaal, passen niet in zo'n bestaan. Een open bestaan is een levend bestaan. Waar mensen niet veel meer zijn dan de functionaris van een machtsapparaat en van een ideologie, gaat dat leven verloren. Van Gennip gebruikt hier telkens de term 'verharding'. Hij meent dat ook de christen niet zelfgenoegzaam prat kan gaan op het bezit van welke waarheid dan ook. Het christendom is relatie tot een *transcendente* God, en brengt een mens daarom vooral in verlegenheid met zichzelf; het legt het beperkte denkraam van mensen open. Dit betekent dat gelovig leven het wezenlijk zonder houvast moet stellen; het gaat op een mysterie toe. De "joodse profeet van Jezus van Nazareth" (blz. 100) is voor de christen van zo'n leven zonder houvast, in overgave, het voorbeeld. Jezus navolgende kan men *proberen* een vrij mens te zijn.

Van Gennip heeft de term 'messias' niet gebruikt. Hij heeft de moeilijke formules van Paulus, "nu wij eenmaal gerechtvaardigd zijn door zijn bloed" (*Rom.* 5,9), "het geheim, eeuwenlang verzwegen, maar thans onthuld" (*Rom.* 16,25-26), "gij allen hebt u (...) met Christus bekleed" (*Gal.* 3,27), "(...) heeft Christus ons vrijgemaakt" (*Gal.* 5,1), en andere *perfectum*-vormen, links laten liggen. Zelfs heeft hij, *en passant*, het gemakkelijk misverstand en ellende verwekkende "thans zijn wij van de wet ontslagen" (*Rom.* 7,6) in het juiste kader gezet; hij schrijft : "De christen is geroepen tot een leven van heiligheid. Daarbij ligt niet vooral de nadruk op het correct consequent naleven van voorschriften en regels, maar op het (*daardoor*) tot ontwikkeling brengen van een aantal kwaliteiten in het persoonlijke en maatschappelijke leven, en wel in navolging van Jezus" (blz. 107; cursivering van mij). Maar het nijpende probleem van de strijd, om het hoogste gezag, tussen die individuele 'roeping tot heiligheid' en die collectieve 'voorschriften en regels' lost van Gennip in dit boek niet op. Hij stelt slechts dat de christen én een individualist is, namelijk door zijn *persoonlijke* relatie tot een transcendente God, én aangewezen is op een traditie en een gemeenschap, die van zijn individuele inspiraties het voertuig, het kader en het werkingsgebied zullen zijn (blz. 82-83; vgl. blz. 10-11, 88, 102, 108).

Dit boek is in eerste aanleg een wijsgerig-antropologische studie en presenteert, na een paar inleidende hoofdstukken over wat 'mensbeelden' zijn, twee actuele, maar onderling contrasterende menstypes. Het ene is dat van een mens die autonoom is, zichzelf handhaaft, tolerant en solidair is, de samenleving zelf inricht, en een enigszins op zichzelf teruggeworpen kosmopoliet is. Het andere is dat van een mens die normering van elders uit verwacht, zich aan een optimum relateert en verlegenheid met zichzelf voelt, de samenleving in het licht van een eeuwige wet ziet, aan traditie hecht en zich binnen een gemeenschap situeert. Het is Van Gennip er niet om te doen tot een keuze voor het ene en tegen het andere mensbeeld te komen. Hij kiest voor beide, en tégen de gedegradeerde

vorm van beide. Aan de gedegradeerde vorm van het hier als tweede genoemde mensbeeld, in zijn kring genoegzaam bekend, maakt hij niet al teveel woorden vuil. Hij keert er zich in zijn boek in de eerste plaats tegen, dat de in het eerste mensbeeld genoemde moderne, verlichte mens geneigd is religie en religiositeit als primitief en achterhaald te beschouwen. Hij meent dat dit ten enenmale onhoudbaar is en presenteert daarom een wijsgerige antropologie waarin 'religie' behoort tot de wezenskenmerken van de mens in het algemeen, dus ook van het moderne mens-type. De individualiteit, ja zelfs de humaniteit van de moderne, verlichte mens staat met deze erkenning van diens religiositeit op het spel; Van Gennip sluit zich op dit punt aan bij Kolakowski.

'Religie' bepaalt Van Gennip als de openheid of de mysterie-dimensie van het menselijk bestaan. Mensen zijn betrokken op de werkelijkheid, maar het is kortzichtig te menen dat deze alleen maar de feitelijke, waarneembare wereld omvat; werkelijkheid is ook een specifieke visie, een bepaalde optie tot handelen, een zeker charisma ten aanzien van die wereld. Op mysterieuze wijze is er door de mens heen iets werkzaam dat, in plaats van samen te vallen met de feitelijke wereld of zich op deze te kunnen beroepen, op die wereld inwerkt.

'Religie' is echter nog niet 'christendom'. Van Gennip beschouwt de religie als een antropologisch feit. Het christendom daarentegen is een lokaal en historisch verschijnsel. Pas nadat hij de moderne, verlichte mens onderwezen heeft omtrent het feit van de religie, gaat hij ertoe over het christendom te presenteren. Het christendom dan is een specifieke vorm van religie. Het is een *godsdienst*, dat wil zeggen een religie waarin die mysterieuze werkelijkheid die niet samenvalt met de onmiddellijk waarneembare wereld, uitdrukkelijk gezien wordt als iets wat apart en pas verderop staat, en zelfstandig, transcendent is. Hierop betrokken is een mens niet alleen mysterieus-open, maar bovendien bewust afkerig van welke afgod dan ook. Deze mens cultiveert, naar het voorbeeld van Jezus, een profetische levenspraktijk, in het bezit van een zeer specifieke inspiratie, namelijk een hartstocht voor dat onbekende transcendente. Blijft, opnieuw, het probleem hoe zo'n hartstocht zich kan voegen binnen het instituut van de georganiseerde religie, en hoe dit instituut die hartstocht ernstig kan nemen. Het is één van de verdiensten van dit boekje, dat het laat zien dat de twee kanten van dit probleem in feite reeds met het mens-zijn als zodanig verbonden zijn, en dat de urgentie van een oplossing, of althans van het vinden van een *modus vivendi* inzake deze kwestie, met de overgang van religie in godsdienst alleen maar groter wordt.

In zijn wijsbegeerte van religie en godsdienst heeft Van Gennip misschien iets te beknopt gezegd wat de godsdienst precies aan de religie toevoegt. Misschien had hij er even op kunnen wijzen waarin Jezus niet alleen een religieus, maar ook een godsdienstig mens was. Wellicht zou dat er hem voor hebben kunnen behoeden dat hij, tegen het slot van zijn boek, toch nog even 'gesloten' taal spreekt; "Het lot van Jezus is ((..)) het bewijs : hij is de eersteling uit de dood" (blz. 107). Wat moeten wij met zo een bewijs ? Hier gebruikt een gelovige filosofen-woorden, kennelijk zonder te weten dat de filosofie, en met name de 'heidense' van Plato, Aristoteles en Plotinus, juist laat zien dat niet alles bewezen en gegarandeerd kan worden.